Μακεδονικά

Τόμ. 16, Αρ. 1 (1976)

Ο Πέτρος Παπαγεωργίου και οι απαρχές της λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη

Χαράλαμπος Μπακιρτζής

doi: [10.12681/makedonika.639](https://doi.org/10.12681/makedonika.639)

Copyright © 2014, Χαράλαμπος Μπακιρτζής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μπακιρτζής Χ. (1976). Ο Πέτρος Παπαγεωργίου και οι απαρχές της λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη. *Μακεδονικά*, 16(1), 235–249. <https://doi.org/10.12681/makedonika.639>

Ο ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

“Όταν τὸ 1859 γεννήθηκε ὁ Πέτρος Παπαγεωργίου¹, σ’ ἓνα σπίτι κοντὰ στὴ σημερινή διασταύρωση τῶν ὁδῶν Φιλίππου καὶ Χριστοπούλου, μέσα στὴν ἑλληνική συνοικία, ποὺ ἀπλωνόταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε ἀκόμη μορφή ἀνατολικῆς μεσαιωνικῆς πόλης. Σὲ μισὸν αἰῶνα, ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ., ἡ πόλη εἶχε μεταμορφωθῇ, ἀφ’ ἐνὸς μὲ τὶς παρεμβάσεις τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ ἀφ’ ἑτέρου μὲ τὴν πολιτικὴ ἐξευρωπαϊσμό, ποὺ ἀκολουθοῦσε τότε ἡ Πύλη, σὲ προκεχωρημένο εὐρωπαϊκὸ φυλακεῖο². Ἐνδεικτικὰ τῶν δύο αὐτῶν τάσεων γεγνοντά ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 19οῦ αἰ., εἶναι πρῶτα ἡ ἀγορὰ τῶν Εἰδῶλων (Incantadas) ἀπὸ τὸν E. Miller, ἀναγλύφων τῆς νοτίας στοᾶς τοῦ ρωμαϊκοῦ Φόρου, ποὺ ἔμεναν μέχρι τότε ὄρθια μέσα στὴν αὐλὴ ἐνὸς ἐβραϊκοῦ σπιτιοῦ, καὶ ἡ μεταφορὰ τους τὸ 1865 στὴ Γαλλία καὶ ὕστερα ἡ κατεδάφιση τοῦ θαλάσσιου τείχους τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ προγραμμάτισε ἡ τουρκικὴ διοίκησις τὸ 1864 στὰ πλαίσια μιᾶς πολιτικῆς ἐξευρωπαϊσμοῦ καὶ ἄρχισε νὰ πραγματοποιεῖται τὸ 1866. Ἀργότερα ἡ κατεδάφιση ἐπεκτάθηκε καὶ στὰ πεδινὰ τμήματα τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ τείχους.

Ὁ Παπαγεωργίου ἔμεινε στὴ Θεσσαλονίκη ὡς τὸ 1875, φοιτώντας πρῶτα στὸ Ἑλληνικὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο καὶ ὕστερα στὸ Γυμνάσιο τῆς Ἑλλη-

1. Πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Π. Παπαγεωργίου ἀντλεῖ κανεὶς ἀπὸ τὸ 3ο Παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Μακεδονικά», «Πέτρος Παπαγεωργίου (1859-†1914), Φιλολογικὸν μνημόσυνον ἐπὶ τῇ πεντηκοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ (Ἰανουάριος 1914-Ἰανουάριος 1964) ὀργανωθὲν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν», Θεσσαλονίκη 1964. Στὸ τεῦχος αὐτὸ περιλαμβάνονται οἱ ἐξῆς ὁμίλιες: Γ. Ι. Θεοχαρίδης, Ὁ Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου καὶ ἡ Μακεδονία, σ. 7-16, Δ. Π. Μαντζουράνης, Ὁ Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου ὡς ἐκπαιδευτικὸς, σ. 17-25, Β. α. Λαοῦρδα, Ὁ φιλόλογος Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, σ. 26-31 καὶ τὰ «Ἔργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου» σ. 33-45. Βλ. ἐπίσης νεώτερες ἐργασίες Ι. Κ. Βασδραβέλλη, Συμπληρωματικὰ γιὰ τὸν Πέτρο Παπαγεωργίου, «Μακεδονικά» 7 (1966-1967) 148-157, Γεωργίου Α. Στοιγίγλου, Ἡ ἐν Θεσσαλονίκη πατριαρχικὴ Μονὴ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 400 καὶ Χ. Μπακιρτζή, Ἔργα Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου (Διορθώσεις καὶ προσθήκες), «Μακεδονικά», 15 (1975) 365-367. Πρβλ. Μακεδονικά 9 (1969) 152 κ.έ.

2. Α. Vassalopoulos, A History of Thessaloniki, Θεσσαλονίκη 1963, 106 κ.έ. Κ. Μοσκόφ, Θεσσαλονίκη 1700-1912, τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης (1974), ὅπου βρίσκει κανεὶς ὕλικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ αὕτη.

νικης 'Ορθόδοξης Κοινότητας. 'Από τὸ σχολικὸ πρόγραμμα γνωρίζουμε ὅτι διδασκόντων ἀνάμεσα στὰ ἄλλα μαθήματα «ἀνάγνωσις ἐκ τῶν 'Απομνημονευμάτων τοῦ Ξενοφώντος. 'Ομήρου 'Οδυσείας Ζ. 'Ορθογραφικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ ἐκ τοῦ προχείρου γυμνάσματα. 'Απὸ στόματος ἀπαγγελία ἐκλεκτῶν ἀρχαίων χωρίων (ἀφ' οὗ ταῦτα πρῶτον ἑρμηνευθῶσιν). Καθ' ἅπασαν τὴν διδασκαλίαν τῶν ἑλληνικῶν διηνεκῆς ἐξάσκησις τῶν μαθητῶν εἰς τὸ ὀρθῶς τε καὶ καλῶς ἐκφράζεσθαι ἐν τῇ μητρικῇ γλώσσῃ»¹.

Ἐνα χρόνο μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Παπαγεωργίου γιὰ τὴν Ἀθήνα, ὅπου ἔμεινε 3 χρόνια φοιτώντας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, συνέβη στὴ Θεσσαλονίκη ἡ συνταρακτικὴ σφαγὴ τῶν προξένων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ὄχλο ἔξω ἀπὸ τὸ Διοικητήριον. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 'Ολύμπου καὶ ἡ καταστολὴ τῆς βρῆκε τὸν Παπαγεωργίου ἀκόμη στὴν Ἀθήνα. Ἡ Θεσσαλονικὴ εἶχε γεμίσει πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο καὶ τὴν περιουσίαν του.

Μετὰ τὴν Ἀθήνα ὁ Παπαγεωργίου πῆγε στὴν Γερμανία, ὅπου ἔμεινε 5 χρόνια παρακολουθώντας κλασσικὴ φιλολογία σὲ γερμανικὰ πανεπιστήμια. Τὸ 1883 ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη φέρνοντας μαζί του καὶ μιὰ φιλολογικὴ ἐπιτυχία. Πρὶν δυὸ χρόνια, σὲ ἡλικία 22 ἐτῶν, εἶχε παραδώσει στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Teubner τὸ χειρόγραφο μιᾶς ἐργασίας γραμμῆς γερμανικά: «Κριτικὴς καὶ παλαιογραφικὴς συμβολὴς στὰ ἀρχαῖα σχόλια τοῦ Σοφοκλῆ». Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς κλασσικοὺς δὲν τὸν ἐγκατέλειψε ποτέ. Εἴκοσι ἐννέα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1910, κυκλοφόρησε τὴν κριτικὴ ἐκδόσιν τῆς «Ἠλέκτρας».

Τὸ 1884 διορίστηκε καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν στὰ Ζαρίφεια Διδασκαλεῖα τῆς Φιλιππούπολης, ὅπου ἔμεινε 4 χρόνια, συνεχίζοντας τὴ συγγραφικὴ του δραστηριότητα. Τὸ 1888, μετὰ μιὰ βραχύχρονη Γυμνασιαρχία στὸ Μοναστήρι, διορίστηκε Γυμνασιάρχης στὶς Σέρρες. Στὴ θέση αὐτὴ ἔμεινε ὡς τὸ 1894. Στὶς διακοπὲς ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονικὴ παρακολουθώντας ἔτσι ἀπὸ κοντὰ τὶς ραγδαῖες μεταβολές, πού, κατὰ τὸ β' μισὸ τοῦ 19ου αἰ., μεταμόρφωσαν τὴν μακεδονικὴ πόλιν. Συχνὲς καταστροφικὲς πυρκαγιές, ὅπως αὐτὴ τοῦ 1890, πού κατὰστρεψε τὸν μητροπολιτικὸ ναὸ μαζί μὲ πλῆθος χειρόγραφα καὶ κειμήλια, βοήθησαν στὴν ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς τῆς πόλης. Τὸ 1890 ἡ Θεσσαλονικὴ ἔχει χρῶμα πόλης εὐρωπαϊκῆς. Τὸ 1893 ἐμφανίζεται τὸ ἱππῆλατο τράμ. Τὸ ἴδιο ἔτος συνδέεται σιδηροδρομικῶς μὲ τὴ Φλώρινα καὶ κατόπιν μὲ τὸ Μοναστήρι. Ἐχει 100.000 περίπου κατοικοὺς. Ἡ ἑλληνικὴ ἀστικὴ τάξις κτίζει τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τίς βίλλες, τοὺς γνωστοὺς Πύργους, κατὰ μῆκος τῆς ὁδοῦ Βασιλίσσης Ὀλγας ὡς τὸν Μύλο Ἀλλατίνι, δείχνοντας ἔτσι ἔμμεσα τὸν ρόλο, πού ἄρχιζε νὰ παίζει ἡ Θεσσαλονικὴ στὴ Βαλκανικὴ.

1. Ἐφημερίς «Ἐρμῆς» (Θεσσαλονίκης) τῆς 3-9-1876.

Ἀπὸ τὸ 1894 ὡς τὸ 1899 ἀνέλαβε ὁ Παπαγεωργίου τὴ διεύθυνση τοῦ Γυμνασίου Μυτιλήνης. Ἡ θητεία του ἐκεῖ ἄφησε ἐποχὴ. Ὡς ἐπόπτης ἐκπαίδευσης ἐπέβαλε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ἐξάχρονο Δημοτικὸ καὶ τὸ ἐξάχρονο Γυμνάσιο, σύστημα ποὺ ἀργότερα καθιερώθηκε γενικὰ καὶ ἰσχύει μέχρι σήμερα. Στὴ Μυτιλήνη ἔζησε τὸν ἐλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897. Σὲ δύο πανηγυρικοὺς του, ποὺ κατ' ἐξαίρεσιν δημοσιεύτηκαν τὴ χρονιά αὐτή¹, διακρίνει κανεῖς τὶς θέσεις τοῦ θεσσαλονικέα ἐκπαιδευτικοῦ γιὰ ἓναν ἀγώνα ἐπιβίωσης, ποὺ ὀφείλει νὰ δώσει ὁ ἀλύτρωτος ἐλληνισμός· τὸν ἀγώνα τῆς μόρφωσης καὶ τῆς ἐνότητας.

Τὸ 1899 ἐπέστρεψε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἔμεινε ὡς τὸ 1910. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ διεξάγεται ὁ Μακεδονικὸς Ἀγώνας. Λέγεται ὅτι ὁ Παπαγεωργίου μὲ τὴν ἐπιβολὴ καὶ τὸ κύρος του ἦταν ὁ μόνος, ποὺ μπαινόβγαине τότε στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο, χωρὶς νὰ κινεῖ τὶς ὑποψίες τῶν Τούρκων. Ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων τὸν βρῆκε νὰ ἐργάζεται ἐντατικά. Δημοσιεύει πολλές ἐργασίες ὄχι μόνον σὲ εὐρωπαϊκὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ ἀλλὰ καὶ σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ζεῖ ὥστόσο μόνος, ἀποξενωμένος ἀπὸ φίλους. «Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ὁ ἀείμνηστος σοφὸς ἦτο δύσκολος εἰς τὰς φιλίας του καὶ ἀπρόσιτος εἰς τοὺς πολλοὺς. Τοιαύτην δὲ ἐντύπωσιν ἐπρὸξενει, ὅταν διήρχετο τὰς ὁδοὺς μὲ τὸ ὕψηλόν καὶ ἀλύγιστον σῶμα του καὶ μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς του πάντοτε ἐστραμμένους πρὸς τὰ ἐμπρός, χωρὶς νὰ κοιτάξῃ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ χωρὶς ν' ἀποκαλύπτεται ἐκάστοτε δι' εὐκόλους καὶ ὑποχρεωτικοὺς χαιρετισμούς. Ὅλοι ὁμως τὸν ἔκριναν ἐπιφανειακῶς, διότι μὲ ὅσους συνεδέετο φιλικῶς ἦτο εὐπροσέγγορος καὶ ὁμιλητικώτατος· εἰς τὰς φιλικὰς συγκεντρώσεις ἦτο πραγματικὴ ἀπόλαυσις· εἶχε τὴν ἀπλότητα μικροῦ παιδιοῦ»².

Πρὶν ἀπὸ τὸ 1912, τὸ 1910 ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀθήνα, ὅπου καὶ πέθανε ξαφνικὰ τὸ 1914.

Διακόσιες σαραντα ἐπὶ δημοσιευμένες ἐργασίες τοῦ Παπαγεωργίου γνωρίζουμε μέχρι σήμερα. Οἱ πρῶτες εἶναι καθαρὰ φιλολογικὲς γύρω ἀπὸ τὴν ἀρχαία-κλασσικὴ γραμματολογία. Παράλληλα διαφαινόταν καὶ κάποιο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιγραφικὴ, ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴ γνώση τῆς παλαιογραφίας.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Γερμανία στὴ Μακεδονία, ἐνῶ διατήρησε τὰ φιλογολικά του ἐνδιαφέροντα, ἄρχισαν οἱ ἐπιγραφικὲς ἐργασίες νὰ πληθαίνουν αἰσθητά. Ἐνα τεράστιο ὕλικο, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὴν κατεδάφιση τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἦταν ἐντειχισμένες οἱ ρωμαϊ-

1. Πανηγυρικοὶ δύο ρηθέντες ἐν Μυτιλήνῃ, Λειψία 1897.

2. Ἀ λ ε ξ. Ν. Λ έ τ σ α, Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου, «Μακεδονικά» 1 (1940) 534.

κὲς ἐπιγραφές, κίνησε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Παπαγεωργίου. «Ἀπορεῖ δέ τις, τί πρῶτον νὰ θαυμάσῃ τοῦ ἀνδρός, τὸ ἀκατάβλητον καὶ ἀκαταπόνητον παρακολουθοῦντος ἀπὸ πρωΐας μέχρι ἐσπέρας τὰς ἐργασίας καταστροφῆς τῶν τειχῶν, γευματίζοντος ἐκ τῶν ἐνόντων ἐκεῖ, κατερχομένου εἰς φρέατα πολλάκις, ἵνα ἀναγνώσῃ ἐπιγραφὴν τινα ἐκεῖ εὕρισκομένην, ἥ τὴν διπλωματικὴν αὐτοῦ δεξιότητα, κατορθώσαντος διὰ τῶν φιλοφρόνων αὐτοῦ τρόπων, διὰ δώρων πολλάκις νὰ προσελκύσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν ἐπὶ τῆς ἀνασκαφῆς ἐπιστατούντων καὶ ἐπιτύχῃ παρ' αὐτῶν τὴν ἄδειαν ὅπως παρακολουθῇ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας»¹.

Ταυτόχρονα ἄρχιζαν νὰ ἐμφανίζονται καὶ ἐργασίες σχετικὲς μὲ ἐν γένει ἀρχαιότητες τῆς Θεσσαλονίκης· ἐρείπια μέσα στὰ θεμέλια τῶν οἰκοδομῶν, κειμήλια ἄγνωστα τῶν ἐκκλησιῶν, προβλήματα τοπογραφικὰ τῆς πόλης. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς τοῦ Παπαγεωργίου δὲν ἔχουν τὸν ἐπαγγελματισμὸ τῶν φιολογικῶν ἢ τῶν ἐπιγραφικῶν ἐργασιῶν του. Εἶναι φροντίδες αἰσθηματος φιλοπόλιδος καὶ φύσης ἀνήσυχης. Εἶναι ἔργα κατὰ βάσιν συναισθηματικά, ποὺ θὰ χαρακτηρίζουν ὥστόσο ὄχι μόνον τὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ τοῦ γερμανοτραφοῦς φιλολόγου.

Μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Μυτιλήνη καὶ τὴ μόνιμη ἐγκατάστασή του στὴ Θεσσαλονίκη ἡ δημοσίευση ἐργασιῶν καὶ στοὺς τρεῖς τομεῖς ἦταν καταιγιστικὴ. Οἱ ἐργασίες αὐτῆς τῆς περιόδου, σὰν σύνολο, ἔχουν ὀρισμένα χαρακτηριστικά, ποὺ τὶς ξεχωρίζουν ἀπὸ τὶς προηγούμενες. Πρῶτα πρῶτα εἶναι σκορπισμένες ἀπὸ τὸν συγγραφέα σὲ δυσεύρετα περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης χωρὶς καμιά προσπάθεια τάξης καὶ συγκέντρωσης. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο, πρὸς τὸ παρόν, νὰ συνταχθῇ πλήρης κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων του. Κατόπιν πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐργασίες του εἶναι σύντομες, συχνὰ λίγες γραμμὲς μόνον, σὰν δημοσιογραφικὲς εἰδήσεις. Καὶ οἱ ἐκτενεῖς ἀκόμη ἐργασίες του, ὅπως τὰ μοναδικὰ γιὰ τὴ σημαντικότητά τους «Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος Ἁγίου Δημητρίου»², εἶναι ἀποσπασματικὲς στὴν ὀργάνωσιν τοῦ ὕλικου, διασπασμένες, ὅπου τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων δὲν παρατάσσεται μὲ τὴν ἐπιβεβλημένη ἐπιστημονικὴ μέθοδο. Τὰ κείμενα ὥστόσο αὐτὰ εἶναι συναρπαστικά, ὁ λόγος παράξενα νευρώδης· πείθουν. Εἶναι ἐργασίες, μπορῶ νὰ πῶ, συναισθηματικὲς στὴ σύλληψιν καὶ στὴν σύνθεσιν μὲ ὕλικὸ ἐπιστημονικόν. Νά, τί γράφει στὸν πρόλογο τῶν «Μνημείων...»: *Πλείστα ἄρα καὶ πλουσιώτατα καὶ πολυτιμότερα εἶναι τὰ νεοφανῇ ἀρχαῖα εὐρήματα ἐν τῷ περικαλλεῖ τοῦ πολιοῦχου τῆς*

1. Σ. Β. Ψάλτη, Λόγος ἐπιμνημόσυτος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τῇ 18ῃ Ἰανουαρίου 1915 ἐπὶ τῇ Α' ἐπετείῳ τοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου Π. Ν. Παπαγεωργίου, «Ἀθηνᾶ» 27 (1915) 185.

2. «Byzantinische Zeitschrift» 17 (1908) 321-381.

ἐμῆς πατρίδος ναοῦ, εὐρήματα ταῦτα ἅτινα ἐπὶ ἐπτὰ ὅλον μῆνας, ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1907 μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1908, σχεδὸν καθ' ἐκάστην τὴν ἡμέραν ὅλην ἰσχυρὰς ἐγὼ ψυχικῆς συγκινήσεως ἐμπεφορημένος καὶ ὑπὸ μεγάλῃς κατελιγμένους κοπώσεως διετέλουν βλέπων καὶ ἐξετάζων, περισκοπῶν καὶ ἐξερευνῶν, ἀναγράφων καὶ φωτογραφῶν. Καὶ νῦν, γλυκυτότην τῶν πολλῶν ἐκείνων ἐμαυτοῦ μόχθων καὶ τῶν πυκνῶν φροντίδων τὴν ἀνάμνησιν ἐν τῇ ἐμῇ φυλάττων ψυχῇ χαίρων ἐκδίδω τὴν προκειμένην πρώτην συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θαυμασίων μνημείων τῆς ἐν Θεσσαλονικίᾳ λατρείας τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου.

Σ' ἄλλῃ ἐκτενῇ ἐργασίᾳ του γιὰ τὴν ἐκκλησίᾳ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων μετὰ τὴ συζήτηση καὶ τὴν ἐρμηνεία σωροῦ προβλημάτων σχετικῶν μὲ τὴν τοπογραφίαν καὶ τὸν κτήτορα τῆς βυζαντινῆς αὐτῆς μονῆς καταλήγει: Αἱ περὶ τὸν ναὸν οἰκίαι πᾶσι εἶναι τουρκικαί. Ζῇ ἔτι γηραιὰ ἀμφιθαλὲς πλάτανος κοσμοῦσα τὴν πλατεῖαν. Τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν διακόπτουσι παίδων παιζόντων ποικίλαι κραυγαὶ καὶ τοῦ Ἱμάμη ἡ γλυκυτότη φωνή, ἡ προκαλοῦσα τοὺς πιστοὺς εἰς τὸ προσκύημα¹. Τί ἄλλο ἀπὸ μιᾶ βαθειὰ ἀνάσα στὸ τέλος μιᾶς αὐτοπειθαρχημένης ἐργασίας εἶναι ἡ παράγραφος αὐτή;

Ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ παρουσιάζω ἐδῶ τρία κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου. Τὸ πρῶτο ἔχει τίτλο: «Θεσσαλονίκης πρόσφατον ἀρχαιολογικὸν εὑρημα. Ἐπιταφία πλὰξ ἀρχιερέως ἐν τῷ μιναρὲ τῆς Ἀγίας Σοφίας». Εἶναι δημοσιευμένο στὴν «Εἰκονογραφημένη Ἑστία» τοῦ Δροσίνῃ στὶς 21 Ἰουνίου τοῦ 1892. Γράφτηκε στὶς 12 Ἰουνίου τοῦ 1892 καὶ περιγράφει ἓνα γεγονός, ποὺ ἐγίνε πρὶν τρεῖς ἡμέρες, ὅταν ὁ Παπαγεωργίου, Γυμνασιάρχης ἤδη στὶς Σέρρες, περνοῦσε τὶς διακοπὲς στὴ Θεσσαλονίκη.

Πρὸ μὲν ὅλον περιεφέρετο παρ' ὀλίγοις τισὶ τῶν πολιτῶν λόγος περὶ ἀρχιερατικοῦ τάφου κεκρυμμένου ἐν τῷ τζαμίῳ τῆς ἁγίας Σοφίας, οὗ ἡ μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1890 σπονδαίως ἐβλαπεν πάντα τὰ ἄλλα μέρη πλὴν τοῦ ἐν τῷ θόλῳ ὀνομαστοῦ καὶ περικαλλοῦς ψηφιδωτοῦ τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν Στ' αἰῶνα. Βεβαίωτέρα τινα ἐγένοντο γνωστὰ πρὸ δύο ἐβδομάδων: κατάδικοι, ἐλέγετο, ἀναβρασθέντες εἰς τὸν μιναρὲν τοῦ τζαμίου, ὅπως καθαρίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῶν πετρῶν καὶ χωμάτων, ἅτινα κατὰ τὴν πυρκαϊὰν καὶ μετ' αὐτὴν ἐκάλυψαν τὴν εἴσοδον καὶ τὴν κοχλιοειδῆ κλίμακα, παρετήρησαν ἐν τῷ ἐπὶ τῆς ἀκρῆς κορυφῆς κυπέλλῳ (κοινῶς τσανάκ), ἀφ' οὗ ἄλλοτε ἠκούετο τοῦ Ἱμάμη ἡ πρὸς τὸν Ἀλλάχ προσευχή, πλάκα ἐγγεγραμμένον ἔχουσαν τὸ ὄνομα «Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης» καὶ τὸ ἔτος 1360· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀπέθανεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, οὗ ἡ ἡμετέρα πόλις ἔχει τὸ τίμιον λει-

1. Θεσσαλονίκης Βυζαντινοὶ ναοὶ καὶ ἐπιγράμματα αὐτῶν. I. Ὁ ναὸς τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, «Byzantinische Zeitschrift» 10 (1901) 39.

ψανον, τὸ μόνον ἐκ τῶν πολλῶν καὶ πολυτίμων κειμηλίων τῆς καείσης μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὡς ἐκ θαύματος περισσOTHέν, ἐδλόγως ὑπετέθη ὅτι ἡ πλάξ, καίπερ παραδόξως μὴ μνημονεύουσα τὸ ἐπώνυμον, ἀνῆκει εἰς τὸν τάφον Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ὅστις κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φιλοθέου πατριάρχου ἔκειτο πρὸ τῆς κατακτήσεως ἐν τῷ δεξιῷ τοῦ ἁγίου Βήματος τῆς πάλαι μητροπολιτικῆς ἐκκλησίας τῆς ἁγίας Σοφίας.

Ἡ ἄμεσος ἐξακριβώσις τοῦ πράγματος δὲν κατορθώθη διὰ πολλοὺς λόγους, πολλοὶ δὲ ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀναβῶσιν ἀπεδυσπέτησαν οὐχὶ πρὸς τὸ ὕψος, ὥσει 60 μέτρων, ἀλλὰ πρὸς τὴν οἰκτρὰν τοῦ μιναρῆ ὄψιν τὴν ἐκ τοῦ πυρὸς προξενηθεῖσαν. Πρωίας τῆς παρελθούσης Τρίτης, ἐνάτης τοῦ μηνός, ὁ γράφων ταῦτα καὶ ὁ φιλόρχειος πολίτης κ. Σ. Γ. Ἀστεριάδης ἐτολμήσαμεν τὴν ἀνάβασιν γενομένην οὐχὶ ἄνευ κόπου· τὸ διαθρυληθέντος καθαρισμοῦ τῆς κλίμακος οὐδὲ ἔχρος παρετηρήσαμεν, τοῦναντίον δὲ αἱ μαρμάρινα βαθμίδες αὐτῆς, 166 τὸν ἀριθμόν, ἦσαν κατακεκαλυμμένα διὰ παντοίας ὕλης ἐκ τῶν φωλεῶν τῶν ἐνοικησάντων κολοιῶν καὶ τῶν χωμάτων καὶ λίθων οἷτινες εἰς πᾶσαν ἡμῶν κίνησιν τῶν ποδῶν κατεκυλίοντο μετὰ κορότου ἀντηχοῦντος εἰς τὸν περικεκλεισμένον ἐκεῖνον τόπον· εἰς τοὺς τοίχους ἀραιὰ ἀνεφαίνοντο αἱ ὅσαι μετὰ τῶν κεκαλυμμένων λειψάνων τῶν εἰς αὐτὰς ἄλλοτε ἐνεστηριγμένων ἐγκαρσίον δοκῶν, βαρὺς δὲ καὶ μεμολυσμένους ἐπεκάθητο εἰς ὅλην ἐκείνην τὴν μακρὰν σήραγγα ὁ ἀτμοσφαιρικὸς ἀήρ· ὅπερ δὲ δεινότερον, ὁ ἄξων, περὶ δὴ ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς κοχλιοειδῶς εἶναι συνεστραμμένοι αἱ στεναὶ βαθμίδες, ἐπεκρέματο διεσπασμένως εἰς τεμάχια κλονούμενα εἰς πᾶσαν τῶν χειρῶν ἡμῶν προσέγγισιν. Εὐνόητος εἶναι ἡ χαρὰ ἣν ἐδοκιμάσαμεν ἀφικόμενοι εἰς τὴν πηλίδα τοῦ κυπέλλου ἀφ' οὗ ἀπελαύσαμεν τοῦ μαγικοῦ θεάματος ὅπερ ἐξετόλινεν εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡ κτανὴ θάλασσα τοῦ μεγατρεποῦς Θερμαῖον κόλπον, ἡ ἀσπαζομένη τὰ κράσπεδα τῆς κάτω πόλεως, καὶ οἱ ἀγροὶ οἱ ἀνθηρότατοι εἰς τὰ χρώματα τῶν ποικίλων τοπιῶν τὴν θέαν ἔκλειε πρὸς νότον ἢ Ὅσσα καὶ ὁ Ὀλυμπος, πρὸς δυσμὰς τὰ Πιέρια ὄρη, πρὸς ἀνατολὰς ὁ Κίσσος (κοινῶς Χορτιάτης) μετὰ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν παραφνᾶδων καὶ πρὸς βορρᾶν ἡ ὠχρωμένη ἀκρόπολις· ἀνὰ τὴν ἀχανῆ πόλιν ὑπερήφανοι ὑψοῦντο αἱ κορυφαὶ τῶν πολυπληθῶν τζαμιῶν, ἐπὶ τοὺς πόδας δὲ ἡμῶν ἐξηπλοῦτο τὸ ἀπέραντον πεδῖον τῆς πυρκαϊᾶς, πλήρες σκοτεινοῦ χρώματος καὶ μαύρων ἐρεπίων, τῶν τέκνων τοῦ Τυφῶνος ὅστις κατὰ τὴν ἀποφράδα νύκτα τῆς 22 Αὐγούστου 1890 ἐπέπνευσεν εἰς τὴν πόλιν ἡμῶν τὴν ἐχθίστην αὐτοῦ πνοήν... Περιελθόντες τὸ εὐρὺ κύπελλον εὐρομεν ἐν τῷ ἐδάφει αὐτοῦ τὴν πλάκα κειμένην πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος...

Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή, ἡ ἀνάγνωση καὶ ὁ σχολιασμός τῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ κείμενο ἔχει σαφῶς δύο στόχους. Ἀπὸ τῆς μιᾶς νὰ καταδείξει καὶ νὰ ἐρμηνεύσει μιὰ βυζαντινὴ ἐπιγραφή καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης νὰ ἀφηγηθῇ ἓνα περιστατικό. Ἡ σύνθεσις, ἔστω καὶ παρατακτικὴ, τῶν δύο στοιχείων, τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ, ἔχει μιὰ ἰσορροπία, πού διαστυραφ-

νεται. Ἐνῶ δηλ. ἡ ἀφήγηση εἶναι συγκριτικὰ πολὺ πιὸ ἐκτενὴς καὶ βαρύνουσα ἀπὸ τὸν σχολιασμό τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ κείμενο νοεῖται σάν ἐπιστημονικὴ ἀνακοίνωση. Ἔτσι μπορεῖ νὰ δικαιολογηθῇ καὶ τὸ ἀπόγραφο τῆς ἐπιγραφῆς, ποὺ δημοσιεύθηκε μαζί, μέσα στὸ κείμενο.

Τὸ δεῦτερο κείμενο ἔχει τίτλο «Ἡ κοιλὰς τῆς Καλαμαριάς». Εἶναι τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο κεφάλαια, ποὺ ἀπαρτίζουν τὴ μελέτη «Ἐκδρομὴ εἰς τὴν βασιλικὴν καὶ πατριαρχικὴν μονὴν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας τὴν ἐν τῇ Χαλκιδικῇ»¹. Στὸ δεῦτερο κεφάλαιο περιγράφονται καὶ σχολιάζονται οἱ κώδικες, τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ κειμήλια τῆς Μονῆς. Παραθέτω τὴν ἀρχὴ καὶ τὶς δύο τελευταῖες παραγράφους τοῦ πρώτου κεφαλαίου.

Ὁ θέλων νὰ μεταβῇ ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὴν πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς πόλεως μεσόγειον χώραν, τὴν Καλαμαριὰν ἥτις τὸ ὄνομα ἔλαβε κατὰ τινὰς μὲν ἐκ τῆς γονιμότητος τῆς γῆς καὶ τοῦ κάλλους τῆς φύσεως (καλημεριά· Tafel, De Thessal. σελ. 254) κατ' ἐγχωρίαν δὲ τῶν κατοίκων παράδοσιν ἐκ τινος ἀγαθῆς βασιλίσσης Μάρας (καλῇ-Μάρα) μοναχῆς καταβιούσης ἐν τινι τῶν ἐκεῖ πολυαριθμῶν μονῶν, θὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς Κασσανδρεωτικῆς πόλης (πόρτας Καλαμαριάς) τῆς ἐν τῷ μέσῳ ποντῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τοῦ στομίον τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ (τοῦ μεγάλου δρόμου) κειμένης...

Ἀληθῶς παγκαλλῆς καὶ ἐρασμία κοιλὰς, ἐφ' ἧς ἐν τῷ πρὸς ἀνατολὴν ἐνδοτάτῳ βάθει ὑπὸ συκαμινεῶν καὶ ἀμπέλων περιεστεφανωμένα καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀνθεμοῦντος διασχιζόμενα κεῖνται τὰ ἄξια τοῦ ὀνόματος αὐτῶν Βασιλικά. Τὸ χωρίον (ἔχον νῦν 1800 κατοίκους), ὁ δεῦτερος σταθμὸς τοῦ ἀναβαίνοντος εἰς τὸ ὄρος τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, οὐδὲν ἔχει τὸ ἄξιον περιεργίας τοῦ ἀρχαιολόγου πλὴν δύο ἄνθεσι κεκοσμημένων κιονοκράνων ἐν τῇ ἀδελῇ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἐξω δὲ αὐτοῦ πρὸς βορρᾶν ἐν μέσῳ ἀγρῶν κεῖται ναΐδιον τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἐν ᾧ τόπων πρὸ ἐτῶν ἀνεσκάφη κατὰ τινὰ φήμην θησαυρός. Ἐν τῇ νοτιά πύλῃ τοῦ ναΐδιου παρετήρησα στηλὴν ἀποκεκρουσμένην καὶ κίονα, ἐν δὲ τῷ νόρθηκι ἐντετειχισμένον μικρὸν ἐκ μαρμάρου ἀνάγλυφον ἐστῶτος ἀνδρὸς ἄνευ ἐπιγραφῆς. Ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου ὕψηλῳ λόφου, ἀνήκοντος εἰς τὸ ὄρος τῆς μονῆς, ἴδρυνται ναΐδιον τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, τὸ Βασίλικιὸν τοῦ καλούμενον.

Ἡ πρὸς τὴν μονὴν πορεία ἐξακολουθεῖ γινομένη ἐπὶ λοφώδους τόπον, κατ' ἀρχὰς μὲν πρὸς ἀνατολὴν εἶτα δὲ πρὸς βορρᾶν, μέχρι τοῦ ὧραν ἀπέχοντος μετοχίον τῆς ἁγίας Τριάδος· ἐν ᾧ σημείῳ ἡ ὁδὸς στρέφεται πρὸς βορρᾶν, γραφικωτάτῃ προσπίπτει πόρρωθεν εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ἡ μεγαλοπρεπὴς μονὴ ἥν τῷ ἰαῶνι ἴδρυσεν ἡ βασίλισσα καὶ κτιτόρισσα Θεοφανώ. Τὴν γνωστὴν τῶν ἱδρυτῶν τῶν μονῶν δεξιότητα περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν τόπων μαρτυρεῖ καὶ ἡ θέσις τῆς μονῆς ταύτης: τὸ βουνὸν τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, κεκαλυμμένον

1. «Byzantinische Zeitschrift» 7 (1898) 57-82.

ὕπὸ ἀγριοδένδρων καὶ διηυλακωμένον ὑπὸ ῥυακίων, ἐκπέμπει ἐκ τῆς κορυφῆς δύο τεραστίους βραχίονας ἡσύχως πρὸς τὴν ὄπισθεν τῶν Βασιλικῶν πεδιάδα, τὴν διεστιγμένην διὰ τοῦ θελκτικοῦ ζευγηλατεῖον (τσιφλικίον) τοῦ Γαλαρινοῦ, ἀποκλίνοντος καὶ ἐν τῷ κατωτάτῳ μέρει σχηματίζοντα εὐρεῖαν δίοδον· ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὑπὸ τῶν βραχιόνων περιειλημμένης ταύτης δὴ κατωφορικῆς φάραγος ἐξανέχει ἐπίπεδος λοφίσκος, ἐφ' οὗ ὡς ἐπὶ θρόνου ἀναπαύεται ἡ μονή. Ἡ ἀπὸ τοῦ μετοχίου, ἐν ᾧ παρατήρησα ἀρχαῖα γεγλυμμένα μάρμαρα, εἰς τὴν μονὴν ἀνάβασις ὥραν σχεδὸν διαρκοῦσα γίνεται ἐπὶ λοξοειδοῦς λιθοστρώτου δρομίσκου (τουρκ. Καλντιρίμ), ὅστις καὶ ἄνωθεν τῆς μονῆς ἐξακολουθῶν ἄγει εἰς τὸ μαγευτικὸν τοπίον τοῦ διασήμου Γιονσοῦφ πασιᾶ Σέραζλη (=Σερααῖον) καὶ εἰς τὸ ὑψηλότερον παρεκκλήσιον καὶ τὴν ἐναέριον σκῆπτον τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ (ἡγουμένον τῆς μονῆς καὶ εἰτα μητροπολίτου Θεσσαλονίκης). Ἐκ τοῦ διακόσμου τοῦ τοπίου, ἐν ᾧ ὁ πασιᾶς πρὸ τοῦ 1821 παραθερίζων ἐν τῇ μονῇ ἡγάπα νὰ διατρίβῃ τὸν χρόνον καὶ νὰ διασκεδάξῃ τὰς σκέψεις αὐτοῦ εἰς τὴν δίκην τάπητος πρὸ τοῦ θρόνου τῆς μονῆς ἀναπεπταμένην καὶ διὰ τῆς δίοδου τῶν βραχιόνων διεκφαινομένην πεδιάδα τοῦ Γαλαρινοῦ, οὐδὲν ἀφῆκεν ὁ χρόνος ἄλλο ἢ ἐρείτιά τινα τοῦ ἄλλοτε πλουσίου ἀναβρυτηρίου.

Παρόμοια ἀφηγηματικὰ κείμενα ἔγραφαν καὶ τότε καὶ ἀργότερα ἀρχαιολόγοι, ὅπως ὁ Χρήστος Τσουντας π.χ. τὴν «Ἐκδρομὴ εἰς τὸ ὕδωρ τῆς Στυγὸς» στὴν «Ἑστία» τοῦ 1887 (6-9-1887 καὶ 13-9-1887). Τὸ κείμενο ὅμως τοῦ Παπαγεωργίου πέραν ἀπὸ τὸν ξέχειλο συναισθηματισμό, τὶς ἀκριβεῖς πληροφορίας καὶ τὴ γευστικὴ ἔκφραση ἔχει ἓνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικό. Ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ποῦ ὡς τέτοια ἐστάλη ἀπὸ τὸν Παπαγεωργίου στὸ βυζαντινολογικὸ περιοδικὸ γιὰ δημοσίευση. Ἡ ἐργασία αὐτὴ γράφτηκε στὴ Μυτιλήνη. Ἔτσι ἐξηγεῖται, ὡς ἔργο νοσταλγίας, καὶ ἡ δυσυπόστατη ὑφή του.

Σὲ ἐπόμενο τόμο τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ ἦρθε ἡ κριτικὴ¹, ὅπου διακρίνει κανεῖς τὸ ξάφνιασμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἀντιπαρέρχεται ὁ σοφὸς φιλόλογος ἀπὸ τὴν Πετρούπολιν τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ Παπαγεωργίου καὶ ἀσχολεῖται κριτικὰ ἀποκλειστικά μὲ τὸ δεύτερο.

Τὸ τρίτο κείμενο εἶναι πολὺ συνοπτικὸ, σὲ σύγκριση μὲ τὰ προηγουμένα δύο, ἀλλὰ καὶ πιὸ σύνθετο. Ἔχει τίτλο «Θεσσαλονίκης ἐπιγραφαὶ ἀνέκ-

1. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἡ μονὴ Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, «Byzantinische Zeitschrift» 10 (1901) 193-199. «Ἡ ἐν τῷ Μεγάλῳ Βουνῷ μονὴ τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, ἥς χειρόγραφα τινα βιβλία εὐρίσκονται σήμερον ἐν διαφόροις βιβλιοθήκαις, ἦτο παντελῶς ἄγνωστος ἐξ ἱστορικῆς καὶ παλαιογραφικῆς ἐπόψεως ἄχρι πρὸ χρόνου τινός· ὅτε παρὰ προσδοκίαν ἐφάνη ἐν τῇ Byzantinische Zeitschrift (τ. 7, 1898, σ. 57-82) ἡ περὶ τῆς αὐτῆς μονῆς εἰδικὴ τοῦ καθηγητοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου διατριβή, ἥτις ἐγνώρισεν ἡμῖν καὶ τὴν τοποθεσίαν καὶ τὴν ἱστορίαν ἀλλὰ καὶ τὰ περισωθέντα ταύτης βιβλία καὶ γράμματα καὶ λείψανα διαφόρων ἁγίων» (σ. 193).

δοτου» καὶ εἶναι δημοσιευμένο στὴν ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης «Ἀλήθεια» στὶς 17 Ἰουλίου 1904.

Ἡ Θεσσαλονικὴ γῆ διατελεῖ ἀναδίδουσα ἡμῖν ἐκ τῶν κόλπων αὐτῆς πολύτιμα μνημεῖα· ἐκ τοῦ καθαιρουμένου ἀνατολικοῦ τείχους τῆς πόλεως ἐξεσκάφησαν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἄλλα τε ἐπιγραφὰ καὶ αἱ ἐξῆς:

1

ΦΟΥΡΙΑΤΥΡΙΣΣΑ
ΗΔΥΙΤΩΣΥΜΒΙ
ΩΜΝΕΙΑΣΧΑΡΕΙΝ

«Φουρία Τύρισσα Ἡδύι τῷ συμβίῳ μνεῖας χάρειν».

2

ΣΕΤΤΙΑ
ΣΕΚΟΥΝΔΙΛΑ
Μ. ΚΟΤΙΩΝΟΥ
ΜΗΝΙΩ·ΤΩΓΛΥ
ΚΥΤΑΤΩ· ΑΝ
ΔΡΥ· ΜΝΗΜΗΣ
ΧΑΡΙΝ

«Σεττία Σεκούνδιλα Μ(ανίω) Κοτίω Νουμηρίω τῷ γλυκευτάτῳ ἀνδρὶ μνήμης χάρειν».

Τῶν ὀνομάτων πρωτοφανῆ εἶναι τὸ Τύρισσα ὡς γυναικὸς ὄνομα (ὡς πόλεως τῆς Ἡμαθίας ἦτο γνωστὸν ἡμῖν), τὸ Σεττία (γνωστὸς ἦτο ὁ ἐν τῇ Λυδία τόπος Σέτται) καὶ τὸ Κότιος (γνωστὸν τὸ Κοτίων). Τὰ Λεξικά ἀναγράφουσι τὸ Σεκούνδιλλα ὄνομα (Secundilla). Προσοχῆς πολλῆς ἀξία εἶναι ἡ τοῦ γνωστοῦ ἄλλοθε ὄντος ὀνόματος Ἡδύς δοτικῇ πτώσει Ἡδύι (κατὰ τὸ νηδύι, τὸ ἰχθυί καὶ τὰ τούτοις ὅμοια). Γη-ράσκομεν αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενοι.

3

.....
Διακόπτομαι ὑπὸ φίλον βροντοφωνοῦντος: «Ἀλλὰ τίνα ποτὲ καὶ ποίανσχέσιν, ἀδελφέ, ἔχουσι τὰ ἀρχαιολογικά σου πρὸς τὰ ἐκλογικά τῆς πόλεως ἡμῶν».

Παρόμοια κείμενα μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς καὶ ἄλλα πολλὰ μέσα στοῦ ἔργου τοῦ Παπαγεωργίου. Ἰδιαίτερα ὅσα ἔγραψε στὴ δημοτικῇ στᾷ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του μὲ ψευδώνυμο¹. Γιὰ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ γράφει τὰ ἐξῆς σ' ἓνα γράμ-

1. Ἡ πληροφορία αὕτη δόθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ Ἰω. Μπῆτο στὴ νεκρολογία τοῦ Π. Παπαγεωργίου (ἐφημ. «Νέα Ἀλήθεια» Θεσσαλονίκης 21-1-1914), καὶ ἀναδημοσιεύθηκε ἀπὸ

μα του: *Τὰ γέλοια μου διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Τζὼν ἐφέντην καὶ τὸν λογι-
στήν γραμματοτυπλὸν μοῦ βγῆκαν ξεῖδια.* Ἔπαθα πρὸ πέντε ἡμερῶν γοίπην καὶ
ὄνειρεῖτομαι τώρα κάθε τόσον ὅτι μὲ κνηγοῦν ὅλοι, πρὸ πάντων ὁ ἔρμος γραμ-
ματικός καὶ ὁ σοφὸς κριτὴς Χότζας. *Τί νὰ κάμω; Σκέπτομαι γιὰ δεύτερον χρο-
νογράφημα, ὀλίγον φαντασιώδες αὐτό, διότι τὸ δημοσιευθὲν σὰς βεβαιῶ ὅτι ἱστο-
ρικός καὶ περιγραφικός εἶναι ἀκριβέστατον...*

Τί ἀντιπροσωπεύουν τὰ κείμενα αὐτὰ τοῦ Παπαγεωργίου μέσα στὴν πνευ-
ματικὴ ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ 1850 ὡς τὸ 1912; Γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ
δὲν γνωρίζουμε σχεδὸν τίποτα. Τὸ ὑλικὸ εἶναι ἄγνωστο, σκόρπιο σὲ δυσεύ-
ρετες ἐφημερίδες καὶ περιοδικά. Ἔχει διατυπωθῇ ὥστόσο ἡ γνώμη ὅτι ἡ
ιδιαιτερότητα τοῦ λογοτεχνικοῦ προσώπου τῆς Θεσσαλονίκης θὰ μπορού-
σε νὰ ἀναζητηθῇ καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἀπώτερη περίοδο¹. Οἱ ἰδιαίτεροι οἰκονομί-
κοι καὶ ἐμπορικοὶ ἄμεσοι δεσμοὶ μὲ τὴν Εὐρώπη, τὸ πλῆθος τῶν μεταφρά-
σεων, οἱ ξένοι θίασοι καὶ τὸ ἐνοικο, δραστήριο, γαλλόφωνο, ἐβραϊκὸ στοι-
χεῖο δίνουν τὸ δικαίωμα αὐτό.

Προσωπικὰ πιστεύω, κι αὐτὸ μόνον σὰν ὑπόθεση πρὸς τὸ παρὸν μπορεῖ
νὰ εἰπωθῇ, ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ στὴ Θεσσαλονίκη, στὴν περίοδο 1850-1912,
ἔχει τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀλύτρωτου ἑλληνισμοῦ. Πρὶν ἀπὸ τὸ
1850, ποῦ ἱδρύεται τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τοῦ Μιλτιάδη Γκαρμπο-
λά², κάθε πνευματικὴ δραστηριότητα, ἂν ὑπῆρχε, θὰ γινόταν μέσα στὰ σα-
λόνια καὶ θὰ εἶχε βέβαια τὸν ἀνάλογο χρωματισμό. Λογοτεχνικὰ βιβλία δὲν
τυπώνονταν. Συνεργασίες λογοτεχνικὲς στὶς ἐφημερίδες εἶναι σχεδὸν ἀνύ-
παρκτες, ἐνῶ ἀντίθετα συχνὰ διαβάζει κανεὶς μεταφράσεις εὐρωπαϊκῶν ἔργων.

τὸν Ἀλεξ. Λέτσα («Μακεδονικά» 1 (1940) 535). Τέτοια κείμενα ὥστόσο δὲν μπόρεσα ἀκόμη
νὰ βρῶ. Τὸ μόνο γνωστὸ εἶναι τὸ χρονογράφημα, ποῦ ὁ τίτλος του μνημονεύεται ἀπὸ τὸν
Ἰω. Μπῆτο καὶ τὸν Ἀλεξ. Λέτσα, «Ὁ Ἀριστοτέλης, ἡ τουρκικὴ βοῦλλα καὶ ὁ σοφὸς κρι-
τὴς Χότζας». Τὸ βρήκα δημοσιευμένο μὲ ὑπογραφή Π. στὴν ἐφημερίδα «Νέα Ἀλήθεια»
τῆς 5-1-1914. Εἶναι τὸ τελευταῖο δημοσιευμένο κείμενο τοῦ Παπαγεωργίου. Εἶναι περίεργο
ὅτι ἐπ'αὐτὸ τὸν κύριο τίτλο τοῦ χρονογραφήματος στὴν ἐφημερίδα ὑπάρχουν δύο μικρό-
τεροι ἐνδεικτικοὶ ἐπίτιτλοι: «Ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματά του» καὶ «Ἀπὸ τὰ περασμένα τῆς
τουρκικῆς Θεσσαλονίκης», ἐνῶ στὸ γράμμα, ποῦ ἔστειλε ὁ Παπαγεωργίου στὸν Μπῆτο
γιὰ τὸ χρονογράφημα, ἀπόσπασμα τοῦ ὁποῖου δημοσιεύθηκε στὴν Νεκρολογία (πρβλ.
«Μακεδονικά» 1 (1940) 535) καὶ ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ, διαφαίνεται καθαρὰ ὅτι τὸ χρονο-
γράφημα δὲν ἦταν ἀπόσπασμα ἀπομνημονευμάτων. Τοὺς ἐπίτιτλους φαίνεται τοὺς ἔβαλε
ὁ συντάκτης τῆς ἐφημερίδας γιὰ ἐντύπωση. Ἔτσι ἂν δὲν ἐντοπισθοῦν καὶ ἄλλα ἀνάλογα
κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου ἡ πληροφορία τοῦ Μπῆτου παραμένει ἐκκρεμής. Μήπως ἐν-
νοοῦσε ὁ Μπῆτος τίς παλιὲς ἀρχαιολογικὲς συνεργασίες τοῦ Παπαγεωργίου στὴν ἐφημε-
ρίδα «Ἀλήθεια»;

1. Τηλέμαχος Ἀλαβέρης, Διηγηματογράφοι τῆς Θεσσαλονίκης, σ. 11 κ.ἑ.

2. Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, Τὰ πρῶτα Ἑλληνικά τυπογραφεῖα τῆς Θεσ-
σαλονίκης, «Μακεδονικά» 8 (1968) 240.

Δεσπόζον οἱ ρομαντικοὶ καθαρευουσιάνοι. Στὰ πρῶτα φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Ἑρμῆς» (8-10-1875) δημοσιεύεται φιλοσοφικὸς διάλογος τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου Κωνσταντινοπολίτου «Περὶ ζωῆς καὶ θανάτου». Στὴν ἴδια ἐφημερίδα, στὶς 10 Ἰανουαρίου 1878, δημοσιεύονται παραμύθια τοῦ Ἀντερσεν.

Μετὰ τὸ 1888, ἐνῶ στὴν Ἀθήνα ἄρχισε νὰ ἐπιβάλλεται ἡ νέα γενεὰ τῶν δημοτικιστῶν, στὴ Θεσσαλονίκη ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀνανεωθῇ. Τὸ 1889-1890 κυκλοφορεῖ τὸ περιοδικὸ «Ἀριστοτέλης», ποὺ συγκεντρώνει ὅλο τὸ πνευματικὸ δυναμικὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀνάμεσα στὶς μεταφράσεις συναντᾷ κανεῖς καὶ γνωστὰ ὀνόματα, ὅπως τοῦ Schiller, τοῦ Corré, τοῦ Anatole France. Ἡ ποίηση εἶναι συντηρητικὴ, καθαρευουσιάνικη, μὲ ρομαντικὲς ἀπηχήσεις. Παράλληλα δημοσιεύονται πολλὰ δημοτικά. Ἡ πεζογραφία δὲν εἶναι διαμορφωμένη. Ἀναμνήσεις τείνουν νὰ πάρουν μορφὴ διηγήματος, ὅπως «Ἡ ἐκ τοῦ ἐπαίνου ὠφέλεια». Τὰ κείμενα εἴτε εἶναι ἀνῶνυμα, ὅπως τὸ προηγούμενο, εἴτε ὑπογράφονται μὲ ἀρχικὰ ἢ ψευδώνυμα. Ὅλοκληρωμένα διηγήματα γράφουν ὁ Ἀτολμίδης καὶ ὁ Δελφίν. Ποιοὶ κρύβονται πίσω ἀπὸ αὐτὰ τὰ ψευδώνυμα;

Στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ μεταφράσεις συνεχίζουν νὰ κυριαρχοῦν. Στὴν ἐφημερίδα «Φάρος Μακεδονίας» (1891-1893) δημοσιεύονται ἐπώνυμα ποιήματα εἴτε στὴ δημοτικὴ εἴτε στὴν καθαρεύουσα χωρὶς ἰδιαίτερες ἀξιώσεις. Πρωτότυπο γιὰ τὴν φρεσκάδα του, παρὰ τὸν ἐρασιτεχνισμό του, εἶναι τὸ ποίημα τῆς Μαρίας Ὁθωναίου «Εἰς φυτὸν ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Χορτιάτου» (3-6-1892). Στὰ λίγα πεζὰ ξεχωρίζει τὸ ἠθογραφικὸ διήγημα «Σὰν τὸν πατέρα τους», ἀνωνύμου (22-2-1892). Μήπως εἶναι τοῦ Κ. Ι. Σταματοπούλου, μιᾶς προσωπικότητας, ποὺ ξεχωρίζει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ ἔχει ὁπωσδήποτε μιὰ θέση στὸ νεοελληνικὸ ἠθογραφικὸ διήγημα τοῦ 19ου αἰῶνα;

Στὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μέσα στὰ φύλλα τῆς ἐφημερίδας «Ἀλήθεια» διακρίνεται κάποια ζωηρότερη πνευματικὴ κίνηση. Στὸ φύλλο τῆς 19-7-1905 δημοσιεύονται τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη: *Ὅ,τι διακρίνει ἰδιαίτατα τὴν ποίησιν ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ πεζοῦ δὲν εἶνε οὔτε ἡ ἰδέα, κοινὴ εἰς ἅπαντα τὰ εἶδη τοῦ λόγου, οὔτε ἡ φράσις—ἡ λέξις εἶναι συναισθηματικὴ—ἡ γλῶσσα δηλαδή, τὸ μέτρον καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία: διότι κάλλιστα καὶ ὁ πεζὸς λόγος δύναται νὰ εἶναι ἔμμετρος, χωρὶς ποσῶς ἢ ἄλυσιν τῶν στίχων νὰ δύναται νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν χροιάν ποιητικὴν. Τὸ μόνον χαρακτηριστικόν, ὅπερ συνιστᾷ καὶ διακρίνει ἐντελῶς τὴν ποίησιν εἶναι ἡ μορφὴ, ὁ ἰδιαίτερος τρόπος τῆς ἐκφράσεως, ἡ ἀπεικόνισις τῆς ἰδέας, ἡ αἰσθητοποίησις ἡ καλλιτεχνικὴ, ἣτις μόνη καὶ μόνη αὕτη προκαλεῖ τὴν λεγομένην αἰσθητικὴν συγκίνησιν, διαφέρουσιν ἀπὸ τῆς κοινῆς, ἣν μεταδίδει ὁ πεζὸς λόγος. Ὑπογραφὴ Νάρκισσος. Ὁ ἴδιος γράφει καὶ ποίηση ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία.*

Στὴν ἴδια ἐποχῇ, ποὺ στὴν Ἀθήνα δεσπόζει ὁ Παλαμᾶς, στὰ φύλλα τῆς

«Ἀλήθειας» διαβάσει κανείς πολεμικές γιὰ τοὺς δημοτικιστὲς καὶ τοὺς συμβολιστὲς. Ὀλόκληρη ἡ πνευματικὴ Θεσσαλονίκη, ὅπως καὶ ὁ τύπος, ὄργανο τῆς ἐμπορικῆς τάξης, παρέμειναν συντηρητικοὶ κάτω ἀπὸ τὴ βαριά σκιά τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας. Ποιηματάκια σὰν τοῦ Σαγιαξή φαίνονται σὰν ὁδᾶσεις ἀνάμεσα στὰ πομπώδη ποιήματα τὰ ἀφιερωμένα στὸν Παπάφη καὶ στὰ γενέθλια τοῦ σουλτάνου, ἐνῶ συνεργασίες ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴ Σάμο καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς νὰ ἔχουν τίποτα τὸ ἰδιαίτερο, περιβάλλονται μὲ θαυμασμό. Στὴν πεζογραφία ξεχωρίζουν τὰ γραπτὰ τοῦ Σταματόπουλου· ἓνα ἠθογραφικὸ διήγημα «Ἡ πρωτοχρονιά τοῦ Καπετάν-Γιώργη» (31-12-1905) καὶ ἓνα ποίημα ἢ «Λεμβωδία» (30-12-1906). Μὲ μορφὴ παρουσιάσεως ἐμφανίζονται καὶ οἱ πρῶτες κριτικὲς ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μπῆτο. Ὁ Ἀθανασιάδης δημοσιεύει τακτικὰ δημοτικὰ ἀπὸ τὴν Χαλκιδική.

Τί ἐπιδράσεις εἶχε ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων καὶ τὰ λοιπὰ κινήματα ὄχι μόνον στὴν ἐλληνικὴ ἀλλὰ στὴ διεθνιστικὴ ἐν γένει καὶ πολὺγλωσση πνευματικὴ ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστωθοῦν ἀπὸ τώρα χωρὶς προηγούμενη σοβαρὴ κριτικὴ μελέτη.

Μ' αὐτὴ τὴν πολὺ σχηματικὴ γραμμὴ θέλησα νὰ δείξω πῶς ἡ λόγια καὶ λογοτεχνικὴ παρουσία στὴ Θεσσαλονίκη στὴν περίοδο 1850-1912 δὲν ἦταν ὁλότελα αὐτόνομη, ἀλλὰ, παρ' ὅλες τὶς διεθνεῖς ἐπιδράσεις, προσέβλεπε σταθερὰ στὴν Ἀθήνα, ποὺ μιὰ σειρά ἱστορικῶν συγκυριῶν εἶχε ἀναδείξει ὡς ἐθνικὸ ἐλεύθερο κέντρο. Καὶ ὅπως ὁ ὑπόλοιπος ἀλὺτρωτος πνευματικὸς ἐλληνισμός, ποὺ ἀγωνιζόταν γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ἔτσι καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ὄχι μόνον προσέβλεπε πρὸς τὸ κέντρο αὐτό, ἀλλὰ καὶ συνεχῶς τὸ τροφοδοτοῦσε.

Ἀναφέρω ἓνα χαρακτηριστικὸ γιὰ τὶς ἀπόψεις αὐτὲς κείμενο, δημοσιευμένο στὴν «Ἀλήθεια» στὶς 27 Νοεμβρίου 1903: *Ὁ ἀναφυλλίζων τὰς σελίδας τοῦ καλλίστου ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις περιοδικοῦ («Ἐστία»), τοὺς τόμους τῶν ἐτησίων φιλολογικῶν Ἡμερολογίων συναντᾷ σὺν ἄλλοις καὶ ἡμετέρων λαμπρὰ ἀπὸ πᾶσαν ἔποιν λογοτεχνῶν πνευματικὰ ἔργα, εἴτε διηγήματα, εἴτε ποιήματα, εἴτε καὶ περιγραφὰς ἐπιχωρίων ἡθῶν καὶ ἐθίμων... Καὶ δὲν ἀντιλέγω ὅτι μόνη ἡ ἐν Ἀθήναις διὰ πανελληνίου φήμης τοιούτων περιοδικῶν καὶ Ἡμερολογίων δημοσιεύσεις εἶναι ἀρκούσα καὶ γαργαλιστικὴ πως ἀμοιβή, ἀλλὰ δὲν λείπει εὐνυχῶς ἐκ τῆς («Ἀληθείας») οὕτε τὸ καλλιτεχνικὸν τῆς ἐκτενώσεως οὕτε τὸ στιλπνὸν τοῦ χάρτον, οὕτε ἡ εὐρεῖα ἀνὰ τὴν χώραν μας διάδοσις, ὥστε τοσοῦτον ἀδιαφόρους καὶ ψυχρὸς νὰ καθιστᾷ τοὺς παρ' ἡμῖν λογογραφοῦντας... Δὲν ἀξιῶ βεβαίως παρὰ τῶν πρὸς οὗς ἀπευθύνονται μεγάλα τινὰ καὶ ἀντάξια τῶν ἐν Ἀθήναις πεζογράφων καὶ ποιητῶν ὅπως ὅμως ἐν Κωνσταντινπόλει καὶ Σμύρῃ, οὕτω καὶ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς χώρας μας δέον νὰ δημιουργηθῇ δευτερεῶν φιλολογικὸν κέντρον, οὕτινος βεβαίως κυρία ἐστία θὰ εἶχε τῆς Παλλάδος τὸ ἄστυ.*

Ποιά σχέση λοιπὸν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὰ κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου καὶ στὶς λογοτεχνικὲς ἀναζητήσεις τῆς σύγχρονης τοῦ Θεσσαλονίκης; Νομίζω πὼς εἶναι δύο πράγματα διαφορετικά. Ὁ Παπαγεωργίου δὲν συμμετείχε στὴ διαμόρφωση τοῦ λογοτεχνικοῦ προσώπου τῆς Θεσσαλονίκης. Στέκεται μακριά. Τὰ κείμενά του εἶναι ὁ ἀπόηχος μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς· τῶν περιηγητικῶν κειμένων τοῦ 17ου, 18ου καὶ 19ου αἰώνα, ποὺ βαθιὰ μελέτησε ὁ Παπαγεωργίου, «γραμμένων τότε ποὺ ἡ ἀρχαιολογία δὲν εἶχε ἀκόμη συγκροτηθῇ σὲ ἐπιστήμη, καὶ ποὺ συχνὰ μὲ τρόπο μοναδικὸ ἀγκαλιάζουν σοφὲς πρᾶγματι γνώσεις μὲ τὴ μελαγχολία τῶν προσωπικῶν ἐντυπώσεων». Μέσα στὴν ἐποχὴ τους τὰ κείμενα τοῦ Παπαγεωργίου πέρασαν μόνά τους, ὅπως κι ὁ ἴδιος ἄλλωστε, αὐτοδύναμα, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθοῦν ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ἐπηρεάσουν.

Καὶ τώρα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀναρωτηθῇ γιατί εἰπώθηκαν ὅλ' αὐτά. Γιὰ νὰ τιμῆσω τάχα μόνον τὸν λαμπρὸ συμπολίτη μου; Εἰπώθηκαν ἴσως καὶ γιὰ ἕναν ἄλλον λόγο. Γιατί ἔχουν σχέση μὲ ἕνα σημερινὸ πρόβλημα· τὸ πρόβλημα τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Γιατί σήμερα οὔτε ἡ λογοτεχνία ἀρκεῖ, οὔτε ἡ ἐπιστήμη πείθει. Μέσα στὸν σημερινὸ τεχνολογικὸ κόσμο, ποὺ τὰ διαπλανητικὰ ταξίδια θεωροῦνται αὐτονόητα καὶ ἡ τεχνολογία μπορεῖ νὰ ἀνατινάξει τὴν ὑδρόγειο, ποιά θέση ἔχει ὁ παλλόμενος ἀπὸ συναισθηματισμὸ λογοτέχνης; Εἶναι τὸ ὄν ποὺ βγάζει ὑστερικές κραυγὲς βολῆς λίθου; Καὶ ὁ ἐπιστήμονας, ποὺ μάχεται μὲ μιὰ ταλαιπωρημένη ἀπὸ τοὺς αἰῶνες μέθοδο ν' ἀποδείξει ὅτι $1+1=2$, τί μπορεῖ νὰ ἀντιπαραθέσει ὅταν ἡ μηχανὴ τοῦ πεῖ ὅτι $1+1=3$;

Μιὰ μέθοδος στὴ λογοτεχνία καὶ μιὰ ἐλευθερία στὴν ἐπιστήμη εἶναι ἀπὸ καιρὸ ἀναγκαῖες. Μέθοδος στὴ λογοτεχνία γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸν μεθοδοκρατούμενο κόσμον μας. Ἐλευθερία στὴν ἐπιστήμη γιὰ ν' ἀγκαλιάσει καὶ πράγματα, ποὺ βρίσκονται πέραν ἀπὸ τὴ δυνατότητα τοῦ ὀρθολογικοῦ συλλογισμοῦ.

Καὶ γεννιέται τὸ ἐρώτημα: Πῶς εἶναι ἡ μεθοδικὴ λογοτεχνία καὶ πῶς εἶναι ἡ ἐλεύθερη ἐπιστήμη; Ὁ δρόμος εἶναι παράλληλος μὲ κοινὰ σημεία ἐπαφῆς κι ὁ καθένας ὅπως μπορεῖ τὸν διαβαίνει. Στὴν ἐπιστημονικὴ ἐργασία δὲν μετρᾷ τελικὰ ἡ μέθοδος, ποὺ στοὶ κάτω-κάτω θεωρεῖται αὐτονόητη, ἀλλὰ ἡ ποιότητα τῆς λύσης, ποὺ πηγάζει ἀπὸ κάποια ἐμπνευση, τὴν ὁποία γεννᾷ ἡ καλὴ γνώση τῶν πραγμάτων. Ἐτσι ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι πολλὲς ἐπιστημονικὲς ἐργασίες μὲ τέλεια μέθοδο δὲν πείθουν, ἐνῶ ἄλλες ἀτελεῖς πείθουν καὶ ἡ πειθὼ αὐτὴ ξεπερνᾷ τίς ἀτέλειες. Καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι πάντα μιὰ ἀλήθεια συμβατική, μιὰ ἀλήθεια, ποὺ ἐμεῖς θεωροῦμε τέτοια. Παράλληλα ἄραγε δὲν εἶναι καὶ ἡ διεργασία τοῦ λογοτέχνη; Συνθέτει μιὰ ζωὴ, ποὺ ἐνῶ δὲν εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ, μᾶς πείθει σὰν τέτοια;

Γιατί λοιπόν τὸ ἔργο νὰ μὴν εἶναι ἓνα τελικὰ, ποὺ θὰ περιέχει αὐτοδύναμα καὶ συνθετικὰ καὶ τὰ δύο στοιχεῖα; Συναισθηματικὴ σύλληψη καὶ σύνθεση, ἐπιστημονικὸ ὕλικὸ καὶ μέθοδος. Ἀποτέλεσμα: ἔργο μὲ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια ἀλλὰ καὶ αἰσθητικὴ χαρὰ. Φτάνουμε ἔτσι μακριά: στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Θουκυδίδη. Καὶ πιὸ μακριὰ στὸν Ἡράκλειτο καὶ στὸν Θαλῆ τὸν Μιλήσιο. Ἀλλὰ ἡ τότε ἐποχὴ εἶναι ἴδια μὲ τὴ δική μας; Ἡ τεχνολογία σήμερα κινεῖται, αὐξάνει, δρᾷ, ἐπηρεάζει.

Οἱ εἰκαστικὲς τέχνες, ποὺ κινοῦνται πιὸ εὐκόλα μέσα στὶς δύο διαστάσεις, δῶσαν ἤδη μιὰ λύση στὸ θέμα: κινητικὴ τέχνη, *conceptual art*. Συναισθηματικὴ σύλληψη καὶ σύνθεση, ἐπιστημονικὸ ὕλικὸ καὶ μέθοδος. Ἀποτέλεσμα χωρὶς δυνατότητα χρήσιμης πρακτικὰ καὶ οἰκονομικὰ τεχνολογικῆς ἐφαρμογῆς. Κατασκευὲς ἐργαστηρίου μόνον γιὰ νὰ τίς βλέπεις. Ἀλλὰ οἱ σύγχρονες αὐτὲς κατασκευὲς τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν στηρίζονται σὲ πολὺ γνωστὲς ἐπιστημονικὲς ἀρχές, ἄχρηστες στὴν τεχνολογία. Ἔτσι δὲν κάνουμε παρὰ μόνον διαμαρτυρία. Θὰ ὑπάρξει ἄραγε ὁ ἄνθρωπος, ποὺ ὅταν βρεῖ τὴν ἐξίσωση τῆς ὑπερυδρογονοβόμβας θὰ κατασκευάσει ἀντὶ τοῦ ὄπλου ἓνα παιχνίδι;

Στὴ λογοτεχνία, ποὺ λειτουργεῖ σὲ ἄλλο ἐπίπεδο, ἔχουμε ἀπὸ παλιὰ τὰ διηγήματα καὶ τὰ μυθιστορήματα ἐπιστημονικῆς φαντασίας, ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα συναρπαστικὰ γιατί ἀπλῶς μεταφέρουν τίς παλιὲς περιπέτειες τοῦ δάσους στὸ διάστημα καὶ στὶς μηχανές. Δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ συζητᾶμε, ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ἐπιστημονικὸ κείμενο, ποὺ δὲν θὰ ἔχει ἄλλη χρησιμότητα παρὰ μόνον τὴ χαρὰ νὰ τὸ διαβάσεις.

Μήπως μιᾶμε μόνον γιὰ ἀναζητήσεις; Μήπως ἡ ἐποχὴ μας ξεκινᾷ καὶ τελειώνει στὴν ἀναζήτησή; Τὸ πρόβλημα πάντως ὑπάρχει καὶ γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὸ θέμα μας ἀναφέρω δύο σχετικὰ λόγια τοῦ Παπαγεωργίου: *ἡμεῖς δὲ ἀληθῶς ἐπιστεύσαμεν ὅτι ἡ εὐφροὺν μόνη δύναται, ἅμα ἡμῶν βουληθέντων, νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν λείπουσαν ἐμβριθεὶ μελέτην καὶ καρτερικὴν σπουδὴν*¹.

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ

¹ 1. Τὸ φιλολογικὸν ἡμῶν καταρράκωμα, Ἑφημ. «Ἀλήθεια», 30-11-1906.

R É S U M É

Charalambos Bakirtzis, Petros Papageorgiou et les débuts de la littérature à Thessalonique.

Petros Papageorgiou, originaire de Kroussovo, est né à Thessalonique le 1859 et mort à Athènes le 1914. Il a étudié la philologie à Athènes et en Allemagne et travaillé comme gymnasiarque à Monastère, à Serrés et à Mytilène. Les éléments de sa biographie, exposés dans l'article, sont liés aux événements historiques de cette époque-là, qui est très importante pour l'histoire de Thessalonique.

L'auteur du présent article expose l'œuvre de Papageorgiou dans son ensemble et souligne une série de textes, vivement sentimentaux, qui caractérisent aussi bien son œuvre que sa propre vie. Dans ces textes la synthèse du matériel est fragmentaire et la foule de connaissances ne suit pas une méthode proprement scientifique. En tout cas, ces textes sont captivants et persuasifs. On peut dire que ces textes sont un mélange harmonieux du sentimental et du scientifique.

Ensuite sont présentés 3 textes: 1) «Trouvaille archéologique récente à Thessalonique» publié à «Iconografiméni Estia» (12.6.1892). 2) «La vallée de Kalamaria» publié à Byzantinische Zeitschrift le 1898. 3) «Inscriptions inédites de Thessalonique» publié au journal «Alithia» de Thessalonique (17.7.1904). Dans ces 3 textes coexistent la sentimentalité et les connaissances scientifiques.

Ensuite est présentée la vie spirituelle de Thessalonique de 1850 à 1912. L'auteur de l'article y fait une présentation critique des matériaux des journaux «Hermès», «Pharos de la Macédoine», «Alithia» et de la revue «Aristotélis» et, en conclusion, il ajoute que les lettrées et la présence littéraire de Thessalonique pendant la période 1850-1912 n'étaient pas complètement autonomes. Malgré les influences internationales étaient tournés vers Athènes, qu'une suite de hazards historiques en avaient fait un centre national libre.

Dans ce climat intellectuel les textes de Papageorgiou ne sont que l'écho des récits des voyageurs du Levant, que Papageorgiou avait étudié profondément.

Tout cela nous amène à poser la question sur le rapport existant entre l'art et la science.